

ATELIERE SCULPTURALE ÎN DOBROGEA ROMÂNĂ

1

MARIA ALEXANDRESCU VIANU

Acest studiu este primul dintr-o serie care își propune identificarea unor ateliere sculpturale active în secolele II-III p. Chr. în teritoriul dintre Dunăre și Mare al *Moesiei Inferior*.

Atelierul nr. 1

În colecțiile Muzeului Național de Antichități se află trei fragmente de stele funerare a căror proveniență este necunoscută¹ (**pl. I, 1-3**). Fragmentare, fiecare dintre ele oferă un element în plus pentru reconstituirea completă a tipului. Sunt stele de mari dimensiuni, care probabil depășeau cu mult 2 m. Toate trei au aceeași lățime (0,85 m) și aceeași grosime (0,30 m), dimensiuni pe care le regăsim pe o stelă de la Ulmetum² căreia îi corespunde o înălțime de 2,81 m., sau o stelă de la Troesmis³ care la o lățime de 1 m, are o lungime de peste 2,60 m. Postulăm, deci, o înălțime similară pentru piesele luate în discuție.

Ele au un fronton triunghiular înscris, cu acrotere laterale decorate cu frunze de acant și un con de pin în vârf. Frontonul este decorat cu un *umbo* și o săgeată într-un caz (L 547) (**fig. I, 1**) și două elemente vegetale: frunze de viță (L 547) sau ciorchini (L 181) (**fig. I, 3**). Dedesubt, un câmp rectangular în care se află reprezentată o coroană funerară legată cu *taeniae*, încadrată între patru rozete plasate în colțurile câmpului, între ele cu două conuri de pin. Într-un caz, în centrul coroanei se află o rozetă (L 547). Pe un singur fragment se păstrează al doilea câmp al stelei cu reprezentarea banchetului funerar (L 222) (**fig. I, 2**). Sub acesta se află câmpul inscripției. Chenarul stelei este decorat cu vrejul de viță de vie cu frunze și ciorchini, prelungit cu simpli cârcei pe rama dintre primul câmp și fronton.

După cum s-a putut vedea, există mici deosebiri de repertoriu între cele trei fragmente, o anume libertate de alegere a motivului (de ex. diferența dintre rozete). Dar o analiză a tehnicii de lucru, a modului de realizare a conului de pin, a

¹ Piesele sunt inventariate la numerele: L 222; L 547; L 181.

² ISM V 79.

³ ISM V 178.

ciorchinilor de struguri, a frunzelor, a coroanei ne determină să considerăm cele trei piese ca provenind din același atelier (**pl. II**).

Elemente de datare

În câmpul de jos al fragmentului L 222 (**pl. I, 2**), este reprezentat banchetul funerar (**pl. II, 5**). Bărbatul întins pe kline ține coroana funerară în mâna dreaptă ridicată și o cupă în stânga, piciorul drept peste stângul cu talpa ridicată sprijinită doar pe călcâi, femeia se află la capătul din stânga al patului. În fața patului, *mensa tripes*. O particularitate a acestei scheme este poziția picioarelor bărbatului întâlnită pe câteva stele descoperite în cetățile grecești vest-pontice: Mesembria, Odessos Histria și stela lui Flavius Capito de la Tomis⁴ (**pl. II, 6**), care împrumută tectonica stelelor danubiene⁵. Modelul apare în Asia Mică în ultimele două secole a. C. și este cunoscut în orașele pontice în sec. I p. C.⁶

Un alt element de datare este chenarul de vița de vie care nu apare pe stelele din Moesia Inferior înainte de începutul sec. II.

Deci, luând în considerație aceste elemente, datarea fragmentelor nu poate fi mai veche de începutul sec. II, dar nici mult mai târzie, cel puțin pentru piesa L 222 (**pl. I, 2**).

Problema pe care ne-o punem în legătură cu aceste piese **este localizarea atelierului** care a produs aceste stele.

Câmpul definitoriu cu coroana funerară în centru și patru rozete în colțuri este un model folosit uneori de atelierele de la Novae legate de legiunea *I Italica*, așa cum apare pe stela unui veteran al *alei prima Asturum* de la sfârșitul sec. I – începutul sec. II (**pl. III, 1**), prezentă alături de *legio I Italica*⁷ sau cea al unui *miles* din *legio I Italica*.⁸ (**pl. III, 2**).

O stelă apropiată din multe puncte de vedere este cea a unui *beneficiarius legati* al legiunii *XI Claudia* de la Axiopolis⁹ (**pl. III, 3**). Fronton triunghiular cu scut încadrat de elemente vegetale, câmpul coroanei funerare cu rozete în colțuri, chenar decorat cu vrej. Dimensiunile piesei o situează printre stele de mari proporții. Cele două fragmente, care nu se îmbină și nici nu păstrează stela în întregime, au totuși 1,70 m înălțime și o lățime de 0,93 m. Dacă putem vorbi de un tip asemănător cu piesele luate în discuție, nu le putem socoti produse ale aceluiași atelier.

⁴ Banchetul funerar model 1 în clasificarea M. Alexandrescu Vianu, *Le banquet funéraire de la Mésie inférieure: schémas et modèles*, Dacia N.S. 21, 1977, p. 140.

⁵ Alexandrescu Vianu, *Les stèles funéraires de la Mésie inférieure*, Dacia N.S. 29, 1985, p. 57-79.

⁶ Alexandrescu Vianu 1977, p. 140.

⁷ V. Božilova, I. Kolendo, L. Mrozewicz, *Inscriptions Latines de Novae*, Poznan, 1992, p. 95, nr. 56.

⁸ *Ibidem*, p. 97, nr. 58.

⁹ MINAC inv. 121. Sv. Conrad, *Die Grabstelen aus Moesia Inferior*, Leipzig, 2004, p. 263, pl. 76.4. Dimensiuni: În 0,73+0,98. l. 0,93. Prima jumătate a sec. III.

Atelierul nr. 2. (L 287¹⁰ (pl. IV, 5), L 299¹¹ (pl. IV, 4), L 528¹² (pl. IV, 1), L 66¹³ (pl. IV, 2)) Atelierul este din punct de vedere geografic bine precizat. Sunt stele care provin de la Troesmis, iar atunci când nu avem proveniența, ea poate fi ușor dedusă, cum este în cazul piesei L 287 (pl. IV, 5). Sunt stele bine definite, cu o iconografie stabilă, piese de mari dimensiuni (L 528 are 2,60 m pe 1 m lățime), cu fronton triunghiular înalt și acrotere mari înscrise. În fronton este reprezentată coroana funerară, legată cu panglici ale căror capete sînt libere și ocupă colțurile frontonului. Conul de pin încununează coroana. În interiorul coroanei este reprezentată o rozetă. Câmpul inscripției este înconjurat de un vrej de viță de vie cu frunze și ciorchini. Aceste stele sunt în conexiune evidentă cu militarii din legiunea *V Macedonica*. Inscripția stelei L 66 (pl. IV, 2) pomeneste un veteran al acestei legiuni. Stela aflată la Saint Germain en Laye este a unui medic al unei *ala*¹⁴ (pl. IV, 3), iar stela L 299 (pl. IV, 4) este a unui *mil(es)* al legiunii *V Macedonica*, L 528 (pl. IV, 5) este a unui veteran ca și L 66 (pl. IV, 2). Troesmis devenise lagărul principal al legiunii *V Macedonica* după strămutarea ei de la Oescus în Scythia Minor sub Traian. Toate stelele pomenite mai sus datează până în al treilea sfert al sec. II, în timpul prezenței legiunii în provincie.

Aceste stele, așa cum le găsim la Troesmis, sunt creația atelierului local. Tectonica lor este importată, odată cu venirea legiunii *V Macedonica*, de la Oescus. Stelele din sec. I – începutul sec. II de la Oescus se caracterizează prin frontoanele triunghiulare decorate cu elemente vegetale, acrotere laterale și câmpul reliefului. Sintaxa decorativă va fi îmbogățită însă la Troesmis cu coroana funerară în fronton, conul de pin, vrejul de viță de vie. Stelele de la Troesmis datează din a doua jumătate a sec. II până către sfârșitul secolului.

Atelierul de la Troesmis va iradia către alte centre unde în mod dispartat se vor regăsi stele asemănătoare. Astfel este Halmyris¹⁵, Histria¹⁶, dar și Novae¹⁷. (pl. V, 1-3)

Vom trece acum la un **al treilea atelier** bine definit. El a fost identificat pe baza a două stele L 204¹⁸ (pl. VI. 1) și L 33¹⁹ (pl. VI. 2). Proveniența celei

¹⁰ Inedită.

¹¹ Gr. Tocilescu, AEM VI, 1882, p. 41, nr. 84; *idem*, RIAF I, 2, 1883, p. 281, nr. 15; *idem*, AEM 11, 1887, p. 31, nr. 28; CIL III, 7502; Doruțiu Boilă, SCIV 13, 1962, p. 135, nr. 6; Zeaver, The Classical Quarterly 13, 1963, p. 275, nota 3; ISM V, p. 219, nr. 186; Alexandrescu Vianu 1985, nr. 71.

¹² Gr. Tocilescu, AEM, 6, 1882, p. 40, nr. 82; *idem*, RIAF, I, 2, 1883, p. 279, 13; CIL III 7500; ISM V, p. nr. 178; A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 205, nr. 19; Alexandrescu Vianu 1985, nr. 27; Conrad, p. 185, nr. 225, pl. 65.4.

¹³ Inedită.

¹⁴ CIL III, 6205; ISM V, 170; Alexandrescu Vianu 1985, nr. 71¹; Conrad, nr. 227.

¹⁵ M. Zahariade, Dacia N.S. 34, 1990, p. 263= Conrad, nr. 212.

¹⁶ Alexandrescu Vianu 1985, nr. 48 = Conrad, nr. 192.

¹⁷ Božilova-Kolendo, nr. 84 = Conrad, nr. 392; Božilova-Kolendo, nr. 83 = Conrad, nr. 383.

¹⁸ AEM XI, p. 63, nr. 128; CIL III 7490; V. Pârvan, *Scythia Minor*, p. 488; R. W. Davies, *Epigraphische Studien* 8, 1969, p. 83-99; ISM V 103; Aricescu 1980, p. 211, nr. 1; Conrad 238.

Inscripția D(is) M(anibus)/ Quinto Eruci-/o Victo-/ri medi-/co coh(ortis).

¹⁹ Inedită.

dintîi²⁰ o cunoaștem. Este o stelă pusă pentru un medic de cohortă din sec. II de la Carsium (Hârșova). Em. Doruțiu Boilă pune la îndoială proveniența piesei, pentru că nu cunoștea la acea dată alte atestări ale unor trupe în afara alei II *Aravacorum* la Carsium. Între timp ele au apărut, în număr relativ mare, printre care și cele ale legiunii *I Italica*²¹. Cea de-a doua stelă (L 33) prezintă asemănări stilistice suficiente pentru a o considera produsă de același atelier cu L 204, deci de la Carsium (pl. VI).

Tipologia acestor stele intră într-o grupă bine conturată care se leagă foarte strâns de legiunea *I Italica*. Atestări la Carsium ale prezenței acestei legiuni există prin cărămizi șampilate²², la care adăugăm prezența atelierelor de sculptură care lucrau după modelele purtate de legiunea *I Italica*.

Stele ale legiunii *I Italica*

În vremea împăratului Traian, romanii au sporit apărarea Dunării în Scythia Minor prin întărirea limesului dunărean și mărirea numărului de trupe. Legiunea *V Macedonica* a fost așezată în castrul de la Troesmis, de unde controla toată porțiunea de limes și teritoriul interior al NE Scythiei Minor de la Capidava pînă la Noviodunum²³. În această epocă este de presupus că s-au așezat și ateliere de sculptură care răspundeau nevoilor locale. Interesant este faptul că ele au venit cu bagajul de modele pe care l-au folosit și în noua locație. După plecarea legiunii *V Macedonia*, în vremea lui Marcus Aurelius, teritoriul controlat de ea a revenit legiunii *I Italica*²⁴. Inscripții tegulare și lapidare ale legiunii *I Italica* au fost descoperite la Troesmis, Dinogetia, Barboși, Noviodunum, Capidava²⁵, Carsium²⁶. Această legiune a venit și ea cu bagajul ei de modele și de elemente simbolice, printre care un loc aparte l-a ocupat coroana funerară. Stelele cele mai vechi cu coroana funerară aparțin centrului de la Novae. Transferul pe stelele din grupa caracteristică legiunii *V Macedonia* s-a făcut în Scythia Minor, probabil chiar în centrul de la Troesmis. Un alt indiciu aspra constituirii acestei variante în Dobrogea este prezența conului de pin, un simbol al nemuririi atestat la Dunărea de

²⁰ L 204. Dimensiuni : În. 1,37; l. 0,85; gr. 0,27 m. Sec. II.

²¹ Inscripții și *tegulae* de la Carsium care atestă prezența altor trupe decât *ala II Hispanorum et Aravacorum*: CIL III, 7490 CIL III 14214, 19 AE 1912= AE 1920, 108; AE 1980, 816; AE 1989, 641; AE 1992, 1496; AE 1998, 1145; AE 1998, 1146; AE 1998, 1147 = ISM V, 113 ; Fl. Matei Popescu, *Trupele auxiliare din Moesia Inferior*, SCIVA 52-53, 2001-2002, p. 235 poate *Ala I Flavia Gaetulorum* înainte de 114 (?).

²² AE 1998, 1147 = ISM V 113; CIL III 14214, 19.

²³ Em. Doruțiu Boilă, *Teritoriul militar al leg. V Macedonica la Dunărea de Jos*, SCIV 23, 1972, I, p. 44.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 47.

²⁶ ISM V, 113.

Jos numai la Troesmis și pe două stele târzii de sec. III de la Tomis. În aceste condiții revenim la întrebarea inițială: unde se afla atelierul care a produs primele trei stele, numit de noi atelierul nr. 1? El poate să se fi aflat la Troesmis, cu care are în comun dimensiunile foarte mari ale stelei, forma foarte ascuțită a frontonului, acroterele puternic accentuate decorate cu semipalmete mari, conul de pin, coroana funerară. Ceea ce le deosebește este câmpul rectangular în care este plasată coroana, cu cele patru rozete în colțuri. Acest câmp îl găsim însă pe o stelă de la Axiopolis (**Pl. III, 3**), pe care se află și un fronton cu scut, săgeată și ornamente vegetale asemănătoare cu piesa L 547 (**pl. I, 1**). Aceste similitudini ne fac să nu înlăturăm ipoteza prezenței atelierului 1 la Axiopolis, un centru militar important, probabil o stație a *Classis Flavia Moesica*, o unitate de beneficiari ai legiunii *XI Claudia* adusă sub Traian la Durostorum, de unde controla sudul Dobrogei. Pe de altă parte, tot aici ajungea drumul foarte important care traversa Dobrogea de la Tomis, adică de la principalul port la Mare, până la Dunăre. Un alt drum, cel de-a lungul limesului dobrogean trecea prin Axiopolis, venind de la Durostorum, către Capidava, plasând astfel Axiopolis la intersecția a două căi de comunicație vitale pentru regiune²⁷.

Această așezare a orașului la intersecția a două posibile căi de circulație a motivelor artistice, așa cum este și cea dintre Histria și Capidava²⁸, ar putea explica și preluarea unui model de banchet funerar pe care îl cunoaștem astăzi doar în orașele pontice.

Existența unor piese fără loc de proveniență în colecțiile MNA, provenind de la Axiopolis, s-ar putea ușor explica prin săpăturile întreprinse de Pamfil Polonic în 1895-1896 la Axiopolis²⁹, când se știe (din arhivele Polonic) că s-au descoperit inscripții și fragmente sculpturale. Ele puteau fi în chip firesc aduse la Muzeul Național de Antichități.

Așadar, locația atelierului nr. 1 se află desigur în zona limesului dobrogean, între Troesmis și Axiopolis, cu mari șanse de a se situa la Axiopolis.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Atelier no. 1. 1. L 547; 2. L 222; 3. L 181.

Fig. 2. Atelier no. 1 (Détails du repertoire).

Fig. 3. 1. Novae; 2. Novae; 3. Axiopolis.

Fig. 4. Atelier no. 2. 1. L 528; 2. L 66; 3. St. Germain en Laye; 4. L 299; 5. L 287.

Fig. 5. Irradiation du l'atelier de Troesmis. 1. Oescus; 2. Halmyris; 3. Histria.

Fig. 6. Atelier no. 3. 1. L 204 – détails; 2. L 33 – détails.

²⁷ R. Vulpe, în DID II, p. ...

²⁸ Alexandrescu Vianu 1977, p. 18 urm. Modelul histrian al banchetului funerar.

²⁹ BAR, fondul de manuscrise, arhiva P. Polonic, carnetul 11, p. 12-23.

ATELIERS DE SCULPTURE EN DOBROUDJA À L'ÉPOQUE ROMAINE

RÉSUMÉ

Cette étude identifie la localisation des quelques ateliers de sculptures des II-III s. ap. J.-C. sur le *limes* danubien de la Dobroudja.

L'auteur propose trois ateliers de sculpture actifs :

Atelier no :1 possible de Axiopolis : MNA L 547 ; L 222 ; L 181 pl. I, II.

Atelier no. 2 de Troesmis : MNA L 287 ; L 299 ; L 528 ; L 66 pl. IV.

Atelier no: 3 de Carsium: MNA L 204. L 33.